TEK PARTİ DÖNEMİ ÜZERİNE YAZILAR

Editör: Dr. Murat KARATAŞ

Ankara 2022

TEK PARTİ DÖNEMİ ÜZERİNE YAZILAR

Editör: Dr. Murat KARATAŞ

ISBN: 978-625-8365-44-3

Basım Tarihi: Ankara, 2022

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet Deniz AĞCA

Sayfa Düzeni-Kapak Tasarım
Nurhan AY

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70 Gersan - Y.Mahalle/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6
Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 - Fax: (0312) 232 14 99

© Copyright 2022,

BERİKAN YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 47109
Bu baskının bütün hakları yazarına aittir. Yazarın yazılı izni olmaksızın, kitabının tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... v

TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASAL OLUŞUMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
/ Murat KARATAŞ..... 1

TEK PARTİ DÖNEMİ BATI TRAKYA POLİTİKASI (1923-1930)
/ Serdar Cem SEDİROĞLU..... 45

TEK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRK ULUS KİMLİĞİNİN İNŞASI
/ Berna Deniz DEMİR SARGUT..... 83

TEK PARTİ DÖNEMİNDE EĞİTİM POLİTİKALARI ve UYGULAMALAR
/ Halil İbrahim ÇELİK..... 119

TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA HÜSEYİN NİHÂL ATSIZ: HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ (1905-1975)
/ Abdullah Kutalmış YALÇIN..... 169

TEK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI
/ Burhan Barlas..... 199

TEK PARTİ DÖNEMİNDE GENEL SEÇİMLER
/ Pürlen ÜÇER SUNAR..... 241

TEK PARTİ DÖNEMİNDE AZINLIK POLİTİKALARI VE UYGULAMALAR
/ Sem Çamlıdağ..... 267

TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ
/ Ahmet Ali UGAN..... 297

TEK PARTİ DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI (1923-1950)
/ Zafer KOCA..... 319

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE MUHALEFET (İSLAMCILAR, KÜRTLER, TÜRKÇÜLER)
/ Yeter SOLAK 353

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (1923-1946)
/ Mehmet Serkan ŞAHİN 385

TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASAL OLUŞUMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat KARATAŞ[1]

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), İkinci Meşrutiyet döneminin renkli ideolojik ve kültürel atmosferinde yetişti. Bu atmosferin temel özelliği devletin kurtarılması ve çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarılması adına köklü reformların yapılmasına içtenlikle inanma oldu. Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde yaşanan savaşlar (Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı) Atatürk'ün Anadolu'daki Türk İstiklal Harbini milliyetçi bir ruhla başlatmasına neden oldu. Öncelikli hedefi vatanın kurtarılması olarak belirleyen Atatürk stratejisini, bütün milli kuvvetleri Meclis çatısı altında toplama ve sonrasında işgal kuvvetlerine karşı bağımsızlık mücadelesi verme şeklinde geliştirdi[2].

Türk İstiklal Harbinin zaferle sonuçlanmasından sonra Atatürk, Türk devlet ve toplum hayatının muasır medeniyet seviyesine yükselmesi için gerekli gördüğü siyasi, sosyal ve hukuk alanlarındaki reformları hızlı bir şekilde hayata geçirmeye başladı. Söz konusu reformları gerçekleştirme noktasında Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) bir araç olarak kul-

[1] Dr. Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Kayseri/Türkiye, murat.karatas@agu. edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1174-5828.

[2] Ahmet Ali Ugan – Yeter Solak, "1808'den Çok Partili Hayata Demokratik Süreç", *Türkiye'de Demokrasi Süreç Yapı Tartışmalar*, Ed. İsmail Dursunoğlu, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 23.

landı. Devleti kurma ve reformları yapma ayrıcalığına sahip olacak parti, 1924 yılının sonbaharında kendi içinden muhalefet partisini ortaya çıkardı. Bu yönüyle mirasçısı olduğunu söyleyebileceğimiz İttihat ve Terakki Partisi gibi muhalefetini kendi içinde çıkarma geleneğini de Türk siyasetine hediye etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla ortaya çıkan bu muhalefet partisi daha çok kişisel kırgınlıklar üzerine şekillendi ve CHP'yi denetlemeyi kendine amaç edindi. Ancak ortaya çıktığı iç-dış atmosfer ve lider kadrosunun gerçeklerden kopuk idealist yaklaşımı partinin ömrünü kısalttı. Sonuçta yaklaşık yedi aylık süreçte muhalefet partisi mahkeme kararıyla kapatılırken, bütün muhalefet odakları da Takrir-i Sükûn Kanunu ile sindirildi.

İkinci Meşrutiyet ve Mütareke döneminde yaşananlardan çıkardığı dersle Atatürk devletin kuruluş sürecinde muhalefetin olmadığı (İslamcı, Solcu, Türkçü vb.) bir atmosferi Takrir-i Sükûn Kanunu ile ortaya çıkardı. Başka bir şekilde söylemek gerekirse devlet ve toplum hayatını Batılı ölçülere taşımayı amaç edinen reformlar söz konusu kanunun sağladığı zeminde hayata geçirildi. Bununla birlikte hükümetin ve CHP'nin denetlenememe sorunu, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının ülkeye olan olumsuz etkileri vb. nedenler 1930'un yaz aylarında Atatürk'ü uysal bir muhalefet arayışına itti. Sonuçta Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kurulan partiden iktidar adayı olması değil muhalefet etmesi beklendi. Ancak kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden partiye dönük oluşan ilgi ayrıca parti liderliğinin iktidar olacağı duygusuna kapılması bu denemenin de kısa ömürlü olmasına neden oldu. SCF denemesinin üç ay gibi bir sürede başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra CHP, 1945 yılı yazına kadar ülkeyi tek başına yönetti.

1.Türk İstiklal Harbi Yıllarında Siyasal Arayışlar

İtilaf Devletleri tarafından Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) sonrasında başlatılan işgallere karşı yerel direniş hareketleri başlamasına rağmen, ülkenin bütününü temsil eden yapının ortaya çıkması kolay olmadı. Bunda halkın, yaklaşık on yılık savaşlar dizisinde (Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı) yaşadığı bıkkınlık duygusu ve ekonomik zorluklar ile iktidara karşı oluşan güvensizliğin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesiyle birlikte İttihat ve Terakki Partisi liderliği (Enver, Cemal ve Talat) ülkeyi terk etti. Bununla birlikte İttihatçı anlayış Atatürk liderliğinde şekillenen Türk İstiklal Harbine hem tutuklanmamak hem de iktidarı tekrar ele geçirmek için bütün unsurlarıyla destek verdi. İstanbul'da ve taşrada en teşkilatlı siyasal yapı durumundaki İttihatçılar yaklaşık beş yüz bin üyesini başta Türk Ocağı olmak üzere farklı yapılanmalar (Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Karakol Cemiyeti, Mim Mim Grubu vb.) aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verdiği görülür[3]. Burada İttihatçı liderliğin Mustafa Kemal Paşa'ya daha yolun başından itibaren emanetçi gözüyle baktığını bu anlamda onu gerçek liderleri olarak görmediğini söylemek gerekir. Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın da İttihatçılara şüpheyle yaklaştığını ve otoritesini kabul etmeyenlerle nihai hesaplaşmayı İzmir Suikast davasında gördüğünü ifade etmeliyiz.

Diğer taraftan Mondros Ateşkes Antlaşmasından kısa süre sonra başlayan işgallere karşı işgal bölgelerinde yaşayan halk nasıl tavır alacağını belirlemek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmaya ve kongreler düzenlemeye başladı. Bu giri-

[3] Mehmet Akif Bal, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 130, Sayı: 256, 2022, s. 105.

şimlerin Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmadan önce Anadolu, İstanbul ve Trakya'da oluştuğu gözükür. Bu noktada örneğin; Kars'ta Mili Şura Hareketi (3-5 Kasım 1918), Edirne'de Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi (7 Kasım 1918), İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuki Osmaniye Cemiyeti (14 Aralık 1918), İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti (21 Aralık 1918) kurulur[4]. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkışı ve sonrasında genelgeler, kongreler eliyle teşkilatlanma çalışmalarına girişmesi, yerel direniş yapılarının tek çatı altında toplanması sürecini başlattı. Bu süreç Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) adıyla sonuçlandı[5].

Bununla birlikte Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışına kadar ARMHC ve Temsil Heyeti denetimi dışında ülkenin farklı noktalarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluştuğu ve bunların yer yer kendi aralarında kongreler düzenlediği görülür[6]. Buna ek olarak, bazı yerel kongrelerin kendi bölgelerinde bağımsız bir iktidar niteliği kazanmaya başlaması da söz konusudur. Bunların en önemlileri Edirne merkezli Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kars merkezli Cenub-i Garbi Kafkasya Hükümet-i Muvakata-i Milliyesi idi. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti'nin yıkılması halinde Batı Trakya ve Doğu Trakya'yı içine alan bir Trakya Cumhuriyeti kurmayı amaçladı. Ayrıca bu düşüncesini çıkardığı Ahali ve Trakya Paşaeli gazeteleri eliyle kamuoyuna duyurmaya çalıştı[7]. İkincisi ise, meclis niteliğinde "*Şura-ı Milli*" meydana

[4] Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 80.
[5] Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s. 41.
[6] Bülent Tanör, *Yerel Kongre İktidarları*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23-25.
[7] Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda Doğu Trakya'da Teşkilatlanma Süreci, Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 6, 2012, s. 25-26.

getirerek, 18 maddelik anayasa hazırladı. Egemen olduğu topraklarda "*Türkiye Devleti*"nin askeri ve mülki örgütlenme şekil ve esaslarının uygulanacağını, ayrıca bu devletle sürekli bağlar kurulacağını vurguladı. Bu noktada Osmanlı Devleti yerine "*Türkiye Devleti*" ifadesine yer verilmiş olmasının oldukça anlamlı olduğunu söylemek gerekir. Zira bu söylemle Osmanlı siyasal düzeninin dışına çıkılırken, süreçte kurulacağı düşünülen Türkiye Devletine bağlanma öngörülür. Şura-ı Milli bu düşüncelerini kamuoyuna duyurmak için Batum'da "*Saday-ı Millet*" başlıklı bir gazete çıkardı[8].

Amasya Genelgesi'nde ilk defa dile getirilen "*Hâkimiyet Kayıtsız ve Şartsız Millete Aittir*" prensibinin son halkası 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla tamamlandı. Bundan sonra TBMM Türk İstiklal Harbinin idari, siyasi ve yargı alanlarında merkez üssü olurken, Mustafa Kemal Paşa da bu üssün reisi oldu.

1.1. Türk İstiklal Harbi Yıllarında Sol Oluşumlar

Türk İstiklal Harbi yıllarında Ankara ve Eskişehir'de, başlıca dört sol hareketi/partisi dikkati çeker. Bunlardan ilki "*Türkiye Gizli Komünist Fırkası*"[9]; ikincisi "*Yeşil Ordu*"[10]; üçüncüsü

[8] Nurdan Aydın-Elif Ergün, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5, 2019, s. 312-315.

[9] Başkurt asıllı Sovyet ajanı Şerif Manatof tarafından 14 Temmuz 1920'de Ankara'da kuruldu. Fırkanın kurucuları arasında Şerif Manatof'dan başka Zinetullah Nuşirvan, Arif Oruç, Hakkı Behiç, Salih Zeki, Affan Hikmet isimli kişiler vardı. Yayınladıkları beyanname ile Üçüncü Enternasyonale bağlı olduklarını bildiren fırka mensupları aynı zamanda İstanbul hükümeti ve Kuvayı Milliye ile ilgilerinin olmadığını ifade ediyordu. Sahibinin Hakkı Behiç, başyazarının Arif Oruç gözüktüğü "*Yeni Dünya*" isimli bir gazete fırkanın görüşlerini yaymak için çıkarıldı. Bu gazetenin başında "*Türkiye Komünist Gazetesi*" ibaresi bulunuyordu. İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 1979, s. 73-75.

[10] Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 yılı ilkbaharında Türk İstiklal Harbini içinden yıkmak için İngilizlerin izni/teşvikiyle faaliyete geçen "*Cemiyet-i Ahmedi-*

"*Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası*"[11]; dördüncüsü de sol çevrelerin danışıklı/resmi diye nitelediği "*Türkiye Komünist Partisi*"[12] idi. Bunlardan sonuncusunun faaliyet şekli açık ve resmidir. Diğerlerinin faaliyet şekli ise, Türkiye Komünist Partisi gizli; Yeşil Ordu yarı gizli; Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası açık şeklinde idi[13].

Yukarıdaki yapılardan da görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa ülkeyi işgal edenlere karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini almak için bazen açık bazen de örtük bir şekilde sol/komünist faaliyetleri destekledi[14]. Ancak her şeyden önce şunu açıkça ifade etmek gerekir ki ne Mustafa Kemal Paşa ne de Türk İstiklal Harbi'nin diğer liderleri bir solcunun umduğu ölçüde komünist değildiler. Bu anlamda onların tutum ve politikalarının dönemin Sovyetler Birliği çizgisiyle "*antiemperyalist olmak*" gibi ortak noktasının olması bizi yanılgıya düşürmemelidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ve çevresi için dönemdeki

ye"nin dini alet ederek verebileceği zararın önüne geçmek ayrıca halkı mücadele fikrinin gerekliliğine inandırmak amacıyla kuruldu. Necip Hablemitoğlu, *Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45-67.

[11] Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası (THİF), 7 Aralık 1920 tarihinde Ankara'da aralarında Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Saffet, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Salih, Zeynetullah Nuşirevan ve Affan Hikmet'in bulunduğu isimlerce kuruldu. Türkiye Halkı komünizm kelimesini benimsemez/kabul etmez gerekçesinden hareketle kurucular bu isim üzerinde uzlaştı. Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1972, s. 166-177.

[12] Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Ekim 1920'de güçlenen sol/komünist hareketleri kontrol etmek amacıyla aralarında Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü'nün de bulunduğu 30 isme kurduruldu. Sol çevrelerce, resmi TKP olarak da ifade edilen bu girişim Komünist Enternasyonal (Kom-İntern) tarafından kabul görmedi. İşlevini bitirdiğinde de yine kurucusu tarafından lağvedildi. Cemal Fedayi, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset (1908-2016)*, Kadim Yayınları, Ankara, 2020, s. 10-11.

[13] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1918-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 342.

[14] Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 290-291.

asıl sorun alanı onların komünist olup olamamaları değil konu bir iktidar olma sorunu idi[15]. Bu noktada Sabahattin Selek'in de ifade ettiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın kendi kontrolünde olmayan, hâkim olamadığı yapılara karşı oldukça ihtiyatlı yaklaşan bir lider olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki Anadolu'da komünist faaliyetlerde bulunan yapıların çoğunluğunu eski ittihatçıların oluşturması onun süreç içinde bu yapılara karşı daha sert adımlar atması sonucunu doğurdu[16].

Bekleneceği gibi Şeyh Sait İsyanı sonrasında uygulamaya giren Takrir-i Sükûn Kanunu ile yasaklanan gruplardan birisi de sol düşünce oldu. 1 Mayıs 1925 günü Amele Teali Cemiyeti'nin yayınladığı "*Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*" şeklindeki broşür önce Aydınlık, Orak-Çekiç gibi gazetelerin kapatılmasını ardından 1925 tevkifatı diye bilinen yaygın tutuklamaları ortaya çıkardı. Şefik Hüsnü gibi isimlerin Avrupa'ya kaçmayı başardığı atmosferde aralarında Nazım Hikmet, Sadrettin Celal, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimlerin olduğu 38 kişi mahkeme tarafından çeşitli cezalara çarptırılarak tutukladı[17].

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte komünistlikten taviz vermeyenler ülkeyi terk ederken, yeni rejime biat edenler; bunun karşılığında siyasal ve sosyal alanda üst düzey görevlere getirildi. Bu durumun dönemdeki en güzel örneği Kadro Dergisi oldu[18]. 1930'lu yıllarda Türk İnkılabının ideolojisini yapma iddiasını taşıyan dergi rejimin üçüncü adamı tarafından "*inkılaba bir ideoloji gerekiyorsa onu da biz*

[15] Savaş Açıkkaya, *Solun Türk Devrimiyle İmtihanı*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50.
[16] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaası, İstanbul, 1963, s. 217-218.
[17] İlhan Darendelioğlu, *a.g.e*, s. 169-170.
[18] Kadro Dergisi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1994; Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.

yaparız" çıkışıyla kapatılırken yerine Halkevlerinin yayın organı durumundaki Ülkü Dergisi çıkartıldı[19]. Bununla birlikte erken dönemde dâhil olmak üzere Türkiye'nin sol akımlarının Kemalist modernleşme/batılılaşma modeline temel bir eleştiri geliştirmediklerini sadece yetersiz buldukları konuları vurguladıklarını İnkılaplardan hoşnut olmayan geniş/ezilen kitlelerin sesine, tercüman olmadıklarını söylemek gereklidir.

1.2. Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup

Yukarıda ifade edildiği gibi İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Anadolu'ya dönük başlattığı işgallere işgal bölgelerinde yaşayanlar önce yerel, daha sonra da bölgesel direniş teşkilatları kurarak karşı koydu. Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'nde bölgesel direniş hareketlerinin ARMHC adı altında bir araya getirildiğini kamuoyuna duyurdu. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali (16 Mart 1920) ve sonrasında yaşananlar Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in açılması sonucunu getirdi[20]. Bundan sonra ARMHC'nin tüm yetkileri TBMM genel kuruluna geçerken, her bir milletvekili de bu cemiyetin doğal üyesi kabul edildi. Bununla birlikte, önceliğini ülkenin işgalden kurtarılması olarak belirleyen mecliste süreç içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu anlamda benzer görüşleri paylaşan millet-

[19] Ülkü Dergisi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mustafa Oral, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016.

[20] BMM, 81'i eski İstanbul Meclisi mebusları olan 390 kişilik bir mebuslar heyeti ile 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı. Karpat'ında ifade ettiği gibi bu meclisin açılışını üçüncü meşrutiyet olarak nitelendirmek hatalıdır. Söz konusu meclis inkılapçı ve kurucu bir meclistir. Gerek kuruluş şartları gerekse de gayeleri itibariyle 1876 ve 1908 meclislerinden tamamen farklıdır. Bunun için de meclisin saltanatı ilgası ve cumhuriyeti ilan ettiğini söylemek yeterlidir. Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Yay. Haz. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 126.

vekillerinin, fırka, grup, zümre vb. çeşitli ad ve unvanlar altında bir araya geldikleri görüldü[21].

Diğer taraftan TBMM, bünyesinde farklı görüşleri barındıran görece özgürlükçü ve demokratik bir meclis idi. Kendisinden sonraki meclislerin oluşma koşullarına bakıldığında özgürlükçü ve demokratik bir meclis olarak nitelendirilebilecek Birinci Meclis'in oldukça geniş bir siyasal görüşler yelpazesi içinde, hoşgörü ve özgürlük ortamında çalıştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi süreç içerisinde mecliste benzer düşünceleri taşıyan milletvekillerinin çeşitli isimler altında bir araya geldikleri görüldü. Mustafa Kemal Paşa meclis çalışmalarını daha etkili yürütmek adına 1921 yılının son özel toplantısında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (ARMHG) adıyla bir grup kurması ve grubun iç tüzüğünü hazırlatması meclis içi dengeleri değiştirdi. Nurşen Mazıcı'ya göre İslamcılık temelleri üzerine kurulan ARMHG Misak-ı Milli esaslarına göre ülkenin bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığını sağlamayı amaç edindi. Buna ek olarak söz konusu grup saltanat-halifelik makamları ile bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak üzere milli iradeyi egemen kılacaktı. Grup bu amaçları gerçekleştirirken, her türlü görüş ayrılıklarından soyutlanacak ve bu tür görüşleri dışlayacaktı. Nihayet tüzük gereği İslam olan herkes grubun doğal üyesi sayılacaktı[22].

Bununla birlikte ARMHG kurulduğunda yaklaşık 90 milletvekili grup dışında kaldı. Söz konusu milletvekilleri Ankara'ya ARMHC üyesi olarak geldiklerini söyleyerek bu duruma ses yükselti. Bundan sonraki süreçte Birinci Grubun dışında kalan milletvekilleri İkinci Grup adı altında bir araya gelirken, Meclis'in kendini feshine kadar Atatürk'ün başında bulunduğu

[21] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 244.
[22] Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 56.

ARMHG'na karşı ciddi muhalefet geliştirdi. Bu dönemde İkinci Grubun muhalefet konularını yedi başlıkta toplamamız mümkündür. Bunlar; Vekiller Heyeti'nin görev ve sorumlulukları, Meclis üstünlüğü, Başkomutanlık Kanunu'yla başkomutana verilen olağanüstü yetkiler, Vekil seçimlerinde aday gösterilmesi, Meclis başkanlık divanının tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri, Temel Hak ve Özgürlükler idi. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği Birinci Grup ise, otorite parçalanmasının önlenmesi ve TBMM'nin milletin tek ve meşru temsilcisi olduğunun gösterilmesi için, padişahın siyasi iktidarının kesin olarak sona ermesini zorunlu görüyordu[23].

Diğer taraftan Birinci ve İkinci Grup'un niteliği hakkında yapılan değerlendirmelerde Birinci Grup genellikle "*devrimci*" olarak anılırken, İkinci Grup ise "*muhafazakâr*" olarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta Birinci Grubun içinde yer alırken ilerleyen süreçte İkinci Grup'a geçecek olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve Rauf Bey (Orbay) İkinci Grup'un, devlet ve hükümet işlerinin Meclis denetiminden çıkarak tek elden yürütülmeğe doğru gittiği ya da Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörleştiği kaygısını taşıyanlarca oluşturulduğunu ifade eder. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise, İkinci Grubun, hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre yapılmasına engel olmak amacıyla kurulduğunu düşünmektedir[24].

İdeolojik olarak incelendiğinde bütünlüklü bir yapı taşımayan İkinci Grup'un ortak noktasının, Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın otoriteyi kendisinde toplamasına engel olmak olduğu görülmektedir. Bunun dışında, İkinci Grubun, "*karşı devrimci*" ya da "*saltanatçı*" olduğuna dönük nitelemelere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira görüş ayrılıklarına rağmen, Birinci

[23] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 233.
[24] Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984, s. 82.

Grup da ideolojik bütünlük taşımamasına karşın, Mustafa Kemal Paşa'ya koşulsuz bağlı olan milletvekillerinden oluşmaktaydı. Bununla birlikte Türk İstiklal Harbi zafere ulaştığında Mustafa Kemal Paşa'nın güç ve otoritesinin daha da arttığını bu anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken ülke içinde de iktidar mücadelesinin başladığını söylemek mümkündür.

2. Cumhuriyet Döneminde Siyasal Yapılar

2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), ülkeyi 1923-1945 döneminde tek parti olarak yönetti. CHP'nin temelini Sivas Kongresi'nde ortaya çıkan ARMHC oluşturdu. Bu cemiyetin temel özelliği ülkeyi işgalci güçlerden kurtarmayı amaçlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çatı örgütü olması idi. Söz konusu cemiyetin dönüşümü olan ARMHG 9 Eylül 1923'de Halk Fırkası (HF) adını alırken, HF ise 10 Kasım 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını aldı[25].

Türk siyasal hayatında devlet kurma ve inkılâpları yapma noktasında bir döneme damgasını vuran CHP'nin tek parti tiplerinden hangisine girdiği yönündeki tartışmalar gerek dönemde gerekse de sonrasında görülür. İki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'da tek parti yönetimleri yükselen değer olurken, bu furyadan Türkiye'de etkilendi. Bununla birlikte Türkiye'nin tek parti tecrübesi otoriterlik yönüyle Avrupa'daki tek parti örneklerine benzese de onlardan ayrılan özelliklerde taşıdı. Bunlar; tekel konumuna resmi bir nitelik vermemesi, partiyi, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmaması vb. oldu[26].

[25] Şerafettin Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7-27.
[26] Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 384.

Türk İstiklal Harbinin kazanılmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, ARMHG devamı olacak bir siyasal parti kurma konusundaki niyetini kamuoyuna açıkladı. Buna göre kurulacak partinin adı Halk Fırkası olurken partinin dayandığı iki temel ilke tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız Millet hâkimiyeti olacaktı. Aynı zamanda parti toplumun bütününü de temsil edecekti[27]. Daha sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa seçim gezisi niteliği de taşıyacak olan yaklaşık bir aylık Batı Anadolu'da bir yurt gezisine çıktı. Ankara'ya döndüğünde alınan ilk karar Birinci Meclis'in yenilenmesi kararı oldu.

TBMM, 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı aldı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve çevresi için bu kararın gerekçesi Lozan Barış Konferansı sonucunda ortaya çıkacak antlaşma tasarısının söz konusu meclis tarafından kabul edilmeyeceği kaygısı idi. Burada dikkati çeken nokta 1921 Anayasasına göre yenilenme kararının ancak üye tamsayısının 2/3 çoğunluğu ile alınması gerekirken kararın basit çoğunluk ile alınmasıdır. Karar bu şekilde alındıktan sonra on sekiz maddelik yeni seçim yasası kamuoyuna duyuruldu. Yeni seçim yasasının dikkat çekici yanı seçmen olabilmek için vergi verme zorunluluğunu kaldırması ayrıca kimlere Türkiye Devleti halkı denileceğinin seçim yasası ile değil yurttaşlık yasası ile saptanacağını içermesi oldu[28].

TBMM seçim kararı alındıktan ve seçim kanunu kabul edildikten sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923'te seçimde izleyeceği politikayı içeren dokuz maddelik bir beyanname yayınladı. Beyannamenin ilk dört maddesinde ulusal egemenliğe bağlılık, saltanatın kaldırılması kararının değişmez-

[27] E. Semih Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitapevi, Ankara, 2006, s. 285; Bahar Üste, *Türkiye'de Siyaset*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016, s. 15.

[28] İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s. 92-97.

liği, Asayişin sağlanması ve mahkemelerin hızlı işlemesi vurgulandı. Diğer maddelerde ekonomik ve toplumsal önlemler ile askerlik ve vergi yüklerinin azaltılmasından bahsedildi. Ayrıca ARMHG'nun Halk Fırkası haline getirileceği açıklandı. Bu açıklamaya en ilginç tepki Trabzon'da görüldü. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti söz konusu gelişmeyi şahsi yönetimi doğuracağı ayrıca cemiyet tüzüğüne aykırı bir durum olarak gördü ve karşı çıktı[29]. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın parti kurma çabasını her şeyden önce, TBMM'de artan muhalefeti denetim altına almak, ayrıca yeni seçimlerle muhalefetsiz bir meclis oluşturmak amacı taşıdığını söylemek mümkündür.

CHP'nin kuruluş sürecinde 1923 seçimleri son basamak oldu. Bu seçimlerde Gazi Mustafa Kemal Paşa sadece İkinci Grubun üyelerinin değil aynı zamanda eski ittihatçılarında seçilmemesini istedi. İkinci Grup, seçimlere grup olarak katılmama kararı aldı. Bunun sonucu olarak seçimde Birinci Grup adayları tek başlarına kaldı. Beklenebileceği gibi, bu iki dereceli güdümlü seçimler, merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının mutlak başarısıyla sonuçlandı. Buna rağmen seçilen iki bağımsız milletvekilinden biri Eskişehirli toprak ağası Emin Bey (Sazak) diğeri de Gümüşhane milletvekili Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) oldu[30]. Bütün bu gayretlere rağmen söz konusu meclisin de politik açıdan dikensiz gül bahçesi olmadığı kısa süre sonra ortaya çıktı.

TBMM İkinci Dönem seçimlerinin kazanılmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa önceliğini kurulacak parti tüzüğünün hazırlanmasına verdi. Nihayet tüzüğün 9 Eylül 1923'de ortaya çıkmasıyla parti HF adıyla kuruldu[31] İki gün sonra tüzük gere-

[29] Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 470-474.

[30] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59-61.

[31] Halk Fırkası temel görevini, Türkiye'nin ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü korumak olarak tanımlarken, ülkeyi çağdaşlaştırmayı, ülkede hukukun

ğince yapılan seçimde ise, Parti Genel Başkanlığı'na TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genel Başkan Vekilliğine Başbakan İsmet Bey (İnönü) ve Genel Sekreterliğe de Recep Bey (Peker) getirildi[32]. Mete Tunçay'a göre Atatürk'ün "*halk*" dan kastı çiftçi ve işçiler olup mütegallibe değildi[33]. Bu anlamda Türk ulusu yalnızca ezilenlerden oluşan bir bütün olup bu bütünün adı da "*halk*" olurken, ezenler ise ulus dışından yabancılar idi[34]. Diğer taraftan bu dönemde CHP'nin halkçılığını Batı tarzı temsili demokrasi yani liberal demokrasi olarak anlamamak gerekir. Zira dönemde CHP demokrasiyi "*Halkı, halk için, halka rağmen*" yönetmek şeklinde anlıyordu. Bu anlamda ülkenin gelişmesi, kalkınması ve modernleşmesi uğruna yapılan her faaliyette zaten halk yararına olduğu için hem demokratik hem de meşru olma hali taşıyordu[35].

HF her ne kadar 1923'ün Eylül'ünde kurulduysa da partinin taşra teşkilatlarının oluşumu 1924 yazında başladı. Bunun nedeni partinin ARMHC taşra teşkilatlarını kendi örgütü olarak kabul etmesi ayrıca bir muhalefet partisinin kurulabileceğinin düşünülmemesi idi. Bu düşünce 1930'ların ikinci yarısında bile ülke nüfusunun yaklaşık %90'ının parti üyesi olmamasına neden oldu[36]. Bu noktada CHP'nin herkesi üye yapmayı hedeflememesini partinin merkeziyetçi ve otoriter olsa da totaliter olmadığı şekline açıklamak mümkündür.

üstünlüğünü ve halk için halkın egemenliğini amaçladı. Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 174-175.

[32] Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 44.

[33] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 48.

[34] Stefanos Yerasimos, "Tek Parti Dönemi", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin C. Schick-E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 129.

[35] Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 59-61.

[36] Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 69.

Başbakan İsmet İnönü Hükümeti Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait isyanını Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kendisine sağladığı olağanüstü yetkilerle bastırırken, süreç ilk muhalefet partisinin kapatılması ayrıca bu partiye destek veren İstanbul basınının da sindirilmesi sonucunu doğurdu. Bu şartlar altında parti, İkinci Büyük Kurultay'ını 15 Ekim 1927 tarihinde topladı[37]. Söz konusu kurultayın CHP tarihindeki önemi savaş sonrası yılların bir dökümünün yapılması ayrıca izlenen sosyo-ekonomik politikaların sistemleştirilmesi oldu. Kurultay sonunda ortaya üç belge çıktı. Bunlar sırasıyla "*Büyük Nutuk*", "*CHF Nizamnamesi/Tüzüğü*" ve "*Genel Başkanlık Nizamnamesi*" oldu. Bu kurultayda da, ayrı bir program belirlenmedi ve tüzük ile program aynı belge içinde yer aldı. 1927 tüzüğünün birinci maddesine göre CHF, "*Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi*" bir siyasi kuruluştu. Dikkat çekici bir nokta 1923 Tüzüğü'nde genel esasların değiştirilebileceği söylenirken, 1927 Kurultay'ında bu esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğinin benimsenmesi oldu. Bunun sonucu olarak partinin ilkeleriyle birlikte, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı ve yetkileri de değişmez kabul edildi. 1927 Tüzüğü'nde dikkat çeken bir diğer önemli nokta da, laiklik ilkesine yer verilmesi oldu. Tüzük de doğrudan "*laik*" sözcüğü kullanılmasa da, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması esas alındı. Ayrıca kurultay sonunda yayımlanan genel başkanlık bildirisinde partinin laik bir fırka olduğu açıkça ifade edildi[38].

Diğer taraftan tek parti döneminde toplanan CHP kongrelerinin seçimlerden önce seçim stratejilerinin belirlendiği

[37] *Ayın Tarihi*, 1927 Kongresi'ne ayırdığı Ekim 1927 tarihli 43. Sayısında başlık olarak "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İlk Kongresi*"nin toplanmakta olduğu haberini verse de, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa kurultayın açış konuşmasında Halk Fırkası'nı ARMHC'nin devamı sayarak Sivas Kongresi'nin partinin ilk kongresi olduğunu ilan etti. Zafer Toprak, *a.g.e*, s. 271.
[38] Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 48-50.

kongreler olmayıp seçimlerden sonra seçilenlerin endokrine (ideolojik bilinçlendirme) edildiği kongreler olma özelliği taşıdığını ifade etmek gerekir. Dünya Ekonomik Buhranının (1929) ve başarısız SCF denemesinin gölgesinde CHP Üçüncü Büyük Kurultay'ı 10-17 Mayıs 1931 tarihlerinde toplandı. Söz konusu kurultayın CHP tarihindeki önemi ilk kez tüzükten ayrı olarak bir programın hazırlanmasıdır. Söz konusu programda "*cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik*" ilkelerinden sonra "*devletçilik ve inkılâpçılık*" ilkeleri de kabul edildi. Söz konusu kurultayda çekingen bir üslupla da olsa devletçilik ekonomik politikaların egemen ilkesi halini aldı[39]. Türk ulus devletinin ortaya çıkarılması noktasında önemli bir dönüm noktası olan 1931 Kurultay'ında Türk Ocakları'nın kapatılıp yerine partinin kültür organı olarak Halkevlerinin açılmasına karar verildi. Halkevlerinden yeni siyasal kültürün benimsenmesi ve yaygınlaştırılması konusunda çalışmalar yapması beklendi[40]. Buna ek olarak toplumsal tabanını genişletmek isteyen parti yönetimi partiye bağlılığını onaylamadığı dernek, kulüp, vakıf vb. tüzel kişilikleri kapatırken, partiye bağlılığını onayladığı tüzel kişilikleri de parti kurultayına delege olarak kabul etti.

Kemalizm'in kavramsal olarak CHP metinlerinde ilk defa kullanıldığı CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ı 9 Mayıs 1935 tarihinde toplandı[41]. Bu Kurultay'ın CHP tarihindeki önemi devletin ve partinin kurucusunun katıldığı son parti kurultayı olması yanında parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı kurultay olmasıdır. Buna ek olarak partinin adının CHF den CHP şekline

[39] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980***)**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s. 20.
[40] Halkevleri ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Murat Karataş, "Tek Parti Döneminde Halk Eğitiminin Bir Aracı Olarak Halkevleri", *Tarih Toplum ve İnanç*, Ed. Dr. Kazım Kartal - Dr. Fehminaz Çabuk, İksad Yayınevi, Ankara, 2020.
[41] Kahraman Yusufoğlu, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Basım Yayın, İstanbul, 2011, s. 115.

dönüşmesi ayrıca devletçiler, aferistler mücadelesinden devletçilerin zaferle çıkması diğer önemli gelişmelerdir. Söz konusu Kurultay sonrasında, parti-devlet birlikteliği yaşandı. Bunun gerekçesi "*Cumhuriyet Halk Partisi'nin, ülkenin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişmesini artırmak ve hızlandırmak için parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha uygulamalı bir beraberliğin sağlanması*"[42] şeklinde açıklandı. Bunun sonucu olarak partinin yönetim kurulu üyeliğine alınan İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri olurken, bütün il valileri de partinin il başkanlığı görevini üstlendi. Bununla birlikte Türkiye'nin parti-devlet birlikteliği tecrübesi Almanya örneğindeki gibi partinin devleti ele geçirmesi şeklinde değil, daha ziyade devletin parti ve diğer tüzel kişilikler eliyle sivil toplumu ele geçirmesi şeklinde gelişti[43]. Başka bir şekilde söylemek gerekirse bu tecrübenin sonunda Türkiye'de partinin devleti değil devletin partiyi yutması durumu ortaya çıktı.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı ülke ve CHP tarihinde yeni bir dönemi başlattı. Bir gün sonra tek aday olarak girdiği TBMM'deki oylamada İsmet İnönü ülkenin yeni Cumhurbaşkanı seçildi. 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Birinci Olağanüstü Kurultayı, tüzük değişikliğiyle İnönü'nün mutlak iktidarını onayladı. Buna göre kurultayla İnönü, CHP'nin "*Değişmez Genel Başkanı*" ve ülkenin "*Milli Şef*" i olurken Atatürk'ü "*Ebedi Şef*" ilan etti[44]. Kısa süreliğine Celal Bayar'a hükümet kurma görevi veren Cumhurbaşkanı İnönü, kendisinden

[42] Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 247-249.
[43] Bünyamin Bezci, "Cumhuriyet Halk Partisi", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Doç. Dr. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 133.
[44] Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 127-129.

yeni kabinede Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras isimlerine yer verilmemesini onların yerine kendisine sadakat duygusuyla bağlı Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu isimlerine yer vermesini istedi.

Söz konusu gelişme ilerleyen süreçte barış siyaseti olarak ifade edilen projenin habercisi oldu. Bu proje özünde İnönü'nün mutlak iktidarının meşruluk zeminini genişletti. Barış projesi ile Atatürk döneminde çeşitli gerekçelerle siyaset dışında bırakılan muhalif isimler (Kazım Karabekir, Rauf Orbay vb.) siyasal hayata dönerken, Atatürk'e yakın isimler (Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras vb.) ise siyaset alanının dışında bırakıldı[45].

Aslında şeflik sistemi 1924 Anayasası'nda yeri olmayan bir uygulama idi. Ancak olağanüstü kurultaydaki tüzük değişikliğiyle kendisini değişmez genel başkan ilan ettiren İnönü, şeflik sistemini Atatürk sonrası dönemde mutlak iktidarı için bir araç olarak kullandı. Bu dönemde paranın üzerine resmini bastırması ayrıca devlet dairelerine resimlerini astırması şeflik sisteminin gündelik hayattaki görünür uygulamaları oldu.

Diğer taraftan Atatürk sonrası dönemde toplanan ilk kurultay olma özelliği taşıyan CHP Beşinci Kurultay'ı 29 Mayıs 1939 tarihinde toplandı. Söz konusu kurultayın CHP tarihindeki önemi parti-devlet bütünleşmesi anlayışındaki ilk çözülmenin yaşandığı kurultay olmasıdır. Tüzük değişikliği sonucunda içişleri bakanı ve valilerin parti ile doğrudan ilişkileri kesilirken, demokrasi açısından sorun oluşturan devlet memurlarının partiye üyeliğine son verildi. İkinci Dünya Savaşının ufukta belirdiği ayrıca Batı'yla eklemlenme çabasının sürdüğü bir atmosferde toplanan kurultayda "*Demokrasiye geçiş*" ya da "*Demokrasiyi kemale erdirmek*" gibi sloganlarda ilk kez kullanıldı. Bu slogan-

[45] Murat Karataş, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı Arifesinde İç Siyasette Birlik Oluşturma Çabası Üzerine Bir Değerlendirme", *5. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi 17 Ağustos 20021/Ankara-Türkiye (Bildiri Kitabı)*, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s. 96.

ların hayata geçişi ise parti içinde bir müstakil/bağımsız grup kurulması oldu. Buna göre: Kurultay tarafından seçilen 21 milletvekili Meclis'te bağımsız bir kimlik taşıyacaktı. CHP Meclis Grubu toplantılarına görüş bildirme ve oy kullanma hakkı olmaksızın katılacaklardı. Meclis toplantılarında ise, görüşlerini kendi grup kararları doğrultusunda kullanacaklardı.

Müstakil Grup'un başkanı CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü idi; Başkan vekili ise, bizzat onun tarafından atanıyordu. Aslında bir muhalefet karikatürü olan bu uygulamada partinin denetlenmesi sorunu ortaya çıkıyordu. Cemil Koçak'ında ifade ettiği gibi Müstakil Grup uygulaması hem parti hem de hükümet üzerinde denetimin artırılması amacının bir ürünüdür[46]. Kurultayda alınan önemli kararlardan biri de Atatürk döneminde illerde halkı eğitmek amacıyla kurulan Halkevleri uygulamasının kırsalı da kapsayacak şekilde (Halkodaları) genişletilmesi oldu. Tek parti dönemi halkçılığının bir ürünü olan Halkevleri-Halkodaları uygulaması ile CHP'nin siyaseti toplumsallaştırma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu dönemde halkçılığın halka söz hakkı tanımak şeklinde değil, daha çok halkın yararına çalışmak şeklinde anlaşıldığını da ifade etmek gerekir. Nitekim halkın yararına çalışmayı başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere iktidar sahiplerinin devletin çıkarlarını korumak şeklinde açıkladıkları görülür[47].

Milli Şef dönemine damgasını vuran gelişme İkinci Dünya Savaşı oldu. Cumhurbaşkanı İnönü'nün ülkenin iç ve dış politikasını tek başına belirlediği bu dönmede dış politikada Türkiye'yi savaş dışı bırakan "*aktif tarafsızlık*" siyaseti uygulandı[48].

---

[46] Cemil Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 127.
[47] Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s. 132-141.
[48] Ali Balcı, *Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 75.

Türkiye savaşa girmemesine rağmen ciddi bir erkek nüfusu silahaltına aldı. Üretimin düştüğü, enflasyonun arttığı, temel tüketim mallarının piyasada bulunamadığı süreçte hükümet yeni vergileri (Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi vb.) devreye alarak toplum üzerindeki sıkıntıları hafifletme yoluna gitti. Hükümetin bütün iyi niyetine rağmen söz konusu vergileri uygulama noktasında ortaya çıkan aksaklıklar süreç içerisinde vergilerin muhatabı olan kitlelerin devletten dolayısıyla da CHP'den uzaklaşmasına neden oldu. Nitekim CHP içinden çıkmasına rağmen Demokrat Parti'nin (DP) çok kısa sürede toplumun farklı kesimlerinde karşılık bulmasında söz konusu vergilerin bıraktığı izlerin etkili olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Milli Şef döneminin en önemli siyasal girişimlerinden biri de hiç kuşkusuz Köy Enstitüleri tecrübesidir. Bu tecrübenin ardında yatan temel etmen, mümkün olduğunca kısa süre içinde çok sayıda öğretmen yetiştirerek kırsal kesimdeki ilköğretim sorununu çözmekti. Başka bir şekilde söylemek gerekirse devlet söz konusu girişimin sonucunda köyü kendi içinde dönüştürmek ve köye/köylüye medeniyetin nimetlerini hızlı bir şekilde ulaştırmak amacını taşıdı[49].

Yukarıda Türkiye'nin savaş yıllarında aktif tarafsızlık diye ifade edilen bir dış politika uyguladığı ifade edilmişti. Aslında bu politika Cumhurbaşkanı İnönü'nün savaşın seyrine göre Almanlar ve İngilizler yanında savaşa girmemek için uyguladığı bir denge oyunu idi. İnönü dış politikadaki bu denge oyununu iç politikada da uyguladı. Bu anlamda milliyetçi/otoriter, hümanist/demokrat düşünce temsilcilerinin hükümette, bürokrasi

[49] Murat Karataş, "Tek Parti Döneminde Köyü Dönüştürme Çabasının Bir Aracı Olarak Köy Enstitüleri ve Pazar Ören Köy Enstitüsü", *Fenerbahçe Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimlerde Covid 19 Çalışmaları Kongresi 30 Eylül 2021 İstanbul - Türkiye (Tam Metin Kitabı)*, Ed. Nihan Akıncılar Köseoğlu - Kaldygul Adilbekova, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s. 222.

de ve basında kendisine yer bulduğu görüldü. Aynı hükümette Şükrü Saraçoğlu (Türkçü) ve Hasan Ali Yücel (Hümanist) birlikte yer aldı. Ya da Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'ın çıkardığı Ergenekon, Bozkurt, Gök-Börü vb. ırkçı-Türkçü yayınlar ile Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel'in çıkardığı Tan, Görüşler vb. faşizm karşıtı yayınlar görüldü.

Bununla birlikte savaşın Almanlar aleyhine dönmesi Türkçüleri 1944-1947 sürecinde devletin şiddet yüzüyle karşı karşıya getirdi. Söz konusu sürecin sonunda Türkçülük düşüncesinin devletin ulusal ideolojisi olmasına rağmen ırkçılık-Turancılık düşüncesinin devlet nazarında kabul görmeyeceği ortaya çıktı. Aynı şekilde savaş sonrası uluslararası atmosferinde etkisiyle çok partili hayata geçildiğinde solculuk/sosyalizmde devlet tarafından öcü haline getirildi. Başta Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç olmak üzere çok sayıda entelektüel isim ya siyasi hayattan çekildi ya da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı[50].

Tek parti döneminin son kurultayı olan CHP Altıncı Büyük Kurultayı 8 Haziran 1943 tarihinde toplandı. Bu Kurultay'ın CHP tarihindeki önemi özel girişimin devletleştirilebileceğini içeren 1935 programı yerine *"...Devletçiliğimiz, millet çıkarlarının zorunlu kılmadığı hiçbir şekilde özel çıkarlarla mücadele etmez*" ifadelerine yer veren 1943 programını kabul etmesidir. Kurultayda ortaya çıkan bir başka önemli gelişme müstakil grup üyelerinin sayısının 21'den 35'e çıkarılmasıdır[51]. Gerek program değişikliğini gerekse de müstakil grupla ilgili

[50] Murat Karataş, "Tek Parti Döneminde Türkçülük Düşüncesinin Son Baharı: 1944 Irkçılık – Turancılık Davası", *4. Uluslararası Piri Reis Dil, Tarih, Coğrafya Kongresi 10-12 Ekim 2021 Ankara/Türkiye (Bildiri Kitabı)*, Ed. Prof. Dr. Alenka Pavko-Cuden - Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Türkmenoğlu, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s. 25.

[51] Hikmet Bila, *a.g.e*, s. 92-93.

değişikliği CHP lideri İnönü'nün savaş sonrası döneme hazırlığı olarak görmek mümkündür.

Sonuçta İkinci Dünya Savaşını otoriter-totaliter ülkelerin kaybettiği ya da demokrasi ile yönetilen ülkelerin kazandığı ortaya çıktığında Türkiye liberal demokratik ülkelerin yanında yer almak için harekete geçti. Bu hareket ülkede isteyerek ya da istemeyerek çok partili hayata geçilmesi sonucunu doğurdu. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, demokrasiye aşamalı ve kontrollü geçilmesi düşüncesini benimsedi. Bu düşünce başka partiler kurulmuş olmasına rağmen CHP'nin içinden Celal Bayar liderliğinde DP'nin doğmasını gerektirdi. Çok partili hayata geçildikten sonra CHP kendi teşkilat yapısını yeni düzene uydurmak zorunluluğunu hissetti.

Bundan dolayı CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946 tarihinde toplandı. Bu Kurultay'ın CHP tarihindeki önemi yukarıda da ifade edildiği gibi çok partili hayata geçiş kararının gerekleri doğrultusunda atılacak adımları belirleme amacı taşımasıdır. Nihayet ortaya çıkan Tüzük değişikliği ile "*Milli Şef*" ve "*Değişmez Genel Başkan*" unvanları kaldırılırken, müstakil grup uygulaması da sonlandırıldı. Ayrıca seçimlerin iki dereceli değil, tek dereceli yapılması kabul edildi[52]. Söz konusu seçim sistemi ilk kez 21 Temmuz 1946 seçimlerinde uygulandı. Ancak açıkta oy, gizlide sayım uygulaması söz konusu seçimlere gölge düşürdü. Buna rağmen seçim sonuçları henüz kuruluşunun tamamlayamamış olan DP'nin toplumun farklı kesimlerinden kabul gördüğünü ortaya koydu[53]. Cemil Koçak'ın da ifade ettiği gibi Türkiye'de tek parti döneminin biçimsel olarak 1946 yılı ilkbaharında sona erdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte tarihte genel bir süreklilik olduğu ve bir dönemin, alı-

[52] Suna Kili, *a.g.e*, s. 95-97.

[53] İsrafil Karataş, "Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile Koalisyon Hükümeti Kurma Girişimi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 16, Sayı 32 (Güz 2020), 553-554.

nan resmi ve biçimsel bir kararla derhal sona ermeyeceği de dikkate alınmalıdır. Bu anlamda tek parti anlayışı ve uygulamalarının süreç içinde ortadan kalktığını vurgulamak gereklidir[54].

2.2. Cumhuriyet'in İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruluş sürecini, Türk İstiklal Harbi içinde ortaya çıkan ancak savaşın kazanılması sonrasına ertelenen görüş ayrılıklarına kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte Lozan Barış Konferansı sürecinde yaşananlar, Saltanatın Kaldırılması, Ankara'nın Başkent İlanı, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin Kaldırılması gibi gelişmeler Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele gibi Türk İstiklal Harbi'nin önde gelen isimlerini süreç içinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinden uzaklaştırdı. Bu isimler süreç içinde onu otoriter bir yönetim anlayışını hayata geçirmekle itham ettiler[55]. Muhalifler için Cumhuriyetin ilan edilmesi sürpriz değildi. Ancak onları şaşırtan şey Cumhuriyetin ilan ediliş şekli oldu. Söz konusu isimler Cumhuriyetin ilan edilme sürecinde kendilerine haber verilmemesine tepki gösterdiler; bu kararı zamansız bulup, devleti bir cumhuriyet olarak adlandırmanın aslında özgürlük getirmediğini ve ister bir cumhuriyet yönetiminde olsun ister bir monarşi yönetiminde olsun asıl farklılığın istibdat ile demokrasi arasında olduğunu vurguladılar[56].

Yukarıda da ifade edildiği gibi Cumhuriyetin ilanı, bir siyasi sorunu çözmekle birlikte beraberinde yeni sorunlara yol

---

[54] Cemil Koçak, *a.g.e*, s. 134.

[55] Andrew Mango, *Atatürk*, Türkçesi: Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s. 404-405; Sevan Nişanyan, *Yanlış Cumhuriyet Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013, s. 80.

[56] Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 124-130.

açtı. Cumhuriyet'in ilan ediliş biçimini eleştiren muhalifler, Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etti. Ülke içinde ve dışında Halifeye olan destek çabalarına rağmen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa hilafetin kaldırılması konusunda ısrarcı oldu. Bu süreçte Ankara ve İstanbul'da İstiklal Mahkemesi kurarak muhalefete gözdağı verildi. Sonuçta baskının egemen olduğu bir ortamda, hilafet makamı kaldırıldı[57]. Bu noktada konunun sadece cumhuriyetin ilanı ya da hilafetin kaldırılması olmadığını görmek gerekir. Bu aynı zamanda Türk İstiklal Harbi sürecinde bir arada bulunan toplumda karşılığı olan güçlü kişiliklerin yollarının ayırılmasıdır. Aslında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile muhalefet arasındaki en önemli sorun, ülkede köklü değişiklikler yapılırken, onun eski arkadaşlarına danışmaması oldu. Bu kişilerin, kendilerinin geri plana atıldıklarını düşünerek, "*Atatürk'ü neler yapacağı bilinmeyen bir insan olarak...*" algılamaları, ayrılığa düşmelerinde önemli rol oynadı[58].

Muhaliflerin eleştirilerinin basında yer bulması Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etti. Bu rahatsızlığın sonucu olarak 19 Aralık 1923'te çıkarılan yasada ordu mensuplarının askerlik görevleri ve milletvekilliği arasında tercih yapmaları istendi. Muhalifler, onun bu adımına ordudaki görevlerinden istifade ederek karşılık verdi[59]. Aslında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, söz konusu adımı, süreç içinde kendisini tek adam diktasına gitmekle suçlayan eski yol arkadaşlarının muhalefetinden kurtulmak için attığı görülmektedir. Muhaliflerin askerlik görevini bırakarak mecliste yer almayı tercih etmesini kendisi, yıllar sonra Nutuk'ta şahsına dönük paşaların komplosu olarak değerlendirdi. Onun bu değerlendirmesine

[57] Cüneyt Akalın, *Halifelik Neden Kaldırıldı?* , Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 49-60.
[58] Faruk Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi (1789'dan Günümüze)*, Nika Yayınevi, Ankara, 2019, s. 96.
[59] William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s.72-74.

ihtiyatlı yaklaşmak gereklidir. Zira muhalifler tarafından bir komplo söz konusu olsaydı bunu Meclis yerine orduda kalarak daha rahatlıkla hayata geçireceklerini söylemek mümkündür. Bu noktada Ümit Özdağ'ında ifade ettiği gibi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, muhalifleri ordu ve milletvekilliği noktasında seçim yapmaya zorlayarak orduyu da kendisine tabi hale getirdiği ifade edilebilir[60]. Buna ek olarak muhaliflerin Cumhurbaşkanının ordu üzerindeki etki ve yetkisinin kurumsallaşmasını önlemeye dönük çalışmaları Cumhurbaşkanının Yüksek Askeri Şuraya başkanlık etmesi kanunu ile aleyhlerine sonuçlandı[61].

Muhaliflerin, Mübadele, İmar ve İskân Bakanı hakkında verdikleri soru önergesi ve sonrasındaki gelişmeler, muhalefet partisinin ortaya çıkışını hızlandırdı. 8 Kasım 1924 tarihinde yapılan oylamada, İsmet Bey Hükümeti, 18 hayır oyuna karşılık 148 evet oyuyla güvenoyu alırken 41 milletvekilinin oylamaya katılmadığı görüldü. Bu gelişme üzerine CHF içinde hükümete güvensizlik oyu verenlerin partide kalamayacağı yönünde bir irade ortaya çıktı. Bu irade hükümeti eleştirenleri ve oylamada güvensizlik oyu kullananları hükümetin güvenoyu aldığı tarihten sonra istifa etmeye zorladı. Bu noktada Adnan Bey (Adıvar), Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Halis Turgut, Rauf Bey (Orbay), Muhtar, Sabit, Faik Beyler ile Refet Paşa (Bele) ve Rüştü Paşalar CHF den istifa eden ilk grup milletvekilleri oldular. Bu istifalardan sonra 17 Kasım 1924'de TCF ilk muhalefet partisi olarak kuruldu. Kazım Karabekir muhalefet partisinin genel başkanlığını, Ali Fuat Cebesoy genel sekreterliğini üstlenirken, ilk muhalefet partisi TBMM'de 29 milletvekili ile yer aldı[62].

---

[60] Ümit Özdağ, *Atatürk – İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2017, s. 44.

[61] İlker Başbuğ, *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1961) Güç Odaklarının Mücadelesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 72.

[62] Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 288.

TCF, kuruluşu sırasında bir beyanname yayımlayarak amaçlarını kamuoyuna duyurdu. Bunun yanında parti bir de program kabul etti. Programa göre, parti liberal, demokratik bir cumhuriyet amaçlıyor, âdemi merkeziyetçiliğin yararlarından bahsediyor, serbest piyasa ve düşük vergiler istiyordu. Muhalif partinin programına bakıldığında, iktidarın görüşleriyle temelde uyuşmasına rağmen, bazı konularda ciddi farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu farklardan bazıları, tek dereceli seçimlerin yapılması, cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekilliği sıfatını kaybetmesi, dini inanç ve düşünceye saygılı olunması, ülke ve ekonomi yönetiminde liberal politika uygulanması vb. idi. Bunlara ek olarak muhalif parti, devlet ve toplum hayatında yapılması kaçınılmaz olan inkılâpların hızı ve derinliği noktasında iktidar partisinden farklı şekilde daha tedrici bir dönüşümü savunuyordu[63]. Başka bir şekilde söylemek gerekirse muhalif parti, iktidardan daha az otoriter, daha az merkeziyetçi ve daha az köktenci idi.

Muhalefet partisinin kuruluşunu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa başlangıçta demokrasinin bir gereği olarak görse de süreç içinde partiye karşı oldukça sert bir tavır takındı. Bu noktada basına verdiği mülakatta, "*Eğer parti belirli bir muhafazakâr programla ortaya çıkmış olsaydı, onları hakikaten yeni bir parti olarak kabul edebilir ve samimiyetlerine inanabilirdim. Yayımladıkları programın hakiki hedef ve arzularını ifade ettiği konusunda da henüz tatmin olmadım.*" şeklinde değerlendirmede bulundu[64].

Diğer taraftan muhalefet partisinin isminde "*Cumhuriyet*" kelimesinin bulunacağının anlaşılması üzerine, HF yöneticileri partinin isminin başına "*Cumhuriyet*" kelimesini ekledi. Öz'ünde

[63] Erık Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130-135.
[64] Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: 17, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 137.

ifade ettiği gibi yapılan bu işlemi basit bir kelime eklemesi olarak görmemek gerekir. Zira Halk Fırkası ismine "*Cumhuriyet*" kelimesinin eklenmesi ile halka tamamlanıyor ve artık CHF hem bütün halkı, hem de yeni rejimi ve devleti sembolik olarak da temsil eden bir "*resmi parti*" oluyordu[65]. Kuruluşuyla birlikte TCF, İstanbul basınının önemli bir kesiminden destek gördü. Muhalif partiyle birlikte basının da iktidara karşı sesini yükselttiği görüldü. Bu arada muhalefetin boy hedefi haline gelen İsmet Bey Hükümeti, yapılan oylamada güvenoyu almasına rağmen, sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa etti. Bu gelişme üzerine yeni hükümeti kurmak görevi ılımlıların önde gelenlerinden Fethi Bey'e (Okyar) verildi. Yeni hükümet TBMM'den güvenoyu alırken, TCF üyesi milletvekillerinin de güvenoyu verdiği görüldü[66]. Burada dikkat edilmesi gereken nokta muhalefetin İsmet Bey'in görevden ayrılmasını yanlış okumasıdır. Zira Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa parti Genel Başkan Vekilliğinde İsmet İnönü'yü ve parti Genel Sekreterliğinde Recep Peker'i tutarak aslında Fethi Bey Hükümeti'nin kısa süreli olduğunu gösteriyordu.

Şeyh Said İsyanı (1925) ilk muhalefet partisinin ömrünü kısaltan gelişme oldu. İsyanı bastırma noktasında daha sert önlemleri gerekli görmeyen Başbakan Fethi Bey'e karşı parti içinde daha sert önlem alınmasını isteyen ekip harekete geçti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da bu gruba destek vermesi hükümetin istifasını doğurdu. Bu gelişme üzerine kendisine tekrar hükümet kurma görevi verilen İsmet Bey, 4 Mart 1925 tarihinde TBMM'den güvenoyu aldı ve çalışmaya başladı. Aynı gün hükümet tarafından hazırlanan Takrir-i Sükûn Kanun tasarısı mecliste kabul edilirken, bu kanunun uygulamasını

[65] Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 91.
[66] Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetini Analizi 1920-1960*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 54-56.

yapmak üzere biri isyan bölgesinde (Şark) diğeri de Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi kuruldu[67]. Bu süreçte muhalefet partisi itirazlarını, isyanın sınırlı bir bölgede olduğu, cumhuriyetin tehlikede olduğunun söylenemeyeceği, İstiklal Mahkemelerini yeniden aktifleştirmeye gerek olmadığı, Meclis'e ait idam kararı yetkisinin ordu ve kolordu komutanlarına verilmesinin yanlış olduğu vb. noktalarda dile getirmesine rağmen partinin kapatılmasına neden olan Takrir-i Sükûn Kanun'una evet oyu verdi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden kısa süre sonra hükümete muhalif olan basın organları (gazete, dergi) kapatıldı. Özellikle İstanbul basınının sorumlu yazarları mahkeme önüne çıkarılırken, bunlardan en ağır cezayı Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) Çorum'a süresiz sürgün şeklinde aldı. Ayrıca Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin oluşturduğu atmosferde hükümet, TCF hakkında 3 Haziran 1925 tarihinde kapatma kararı verdi. Hükümet kapatma kararının gerekçesini parti programında yer alan, "*Dini inanç ve düşünceye saygılı olunduğu*" şeklindeki ifadeyi gerici çevrelerin cesaretlendirmesi olarak değerlendirdi[68]. Bu noktada bir değerlendirme yapmak gerekirse başta Kazım Karabekir olmak üzere TCF kadrolarının toplumda karşılığı olan tarihsel kişilikler olması iktidar partisini muhalefet partisinin programında yer alan "*Dini inanç ve düşünceye saygılı olunduğu*" şeklindeki ifadeden hareketle gerici şeklinde acele/yanlış karar almaya sevk ettiği söylenebilir. Daha da garibi 1924 Anayasası'na göre devletin dini İslam idi[69]. Bu nedenle de muhalefet partisinin prog-

[67] Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 302-305; Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 20.
[68] Vahdettin Engin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 27-28.
[69] Anayasa'nın 2, 16, 26 ve 38'nci maddelerinde ifade edilen tüm dini referanslar Resmi Gazete'nin 14 Nisan 1928 tarihinde yayımlanan 1222 sayılı Kanun'la değiştirildi. Bunlar. 2'nci maddedeki "*Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâm'dır*", Meclis'in yetkilerine ilişkin 26'ncı maddedeki "*ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi*" hükümleri ile 16 ve 38'nci maddelerde milletvekili ve Cumhurbaşkanı

ramında yer alan söz konusu madde yasalara aykırı değildi. Yani mahkeme siyaset kurumunun isteği doğrultusunda karar alarak hukuku zorlama bir şekilde çiğnedi.

Şeyh Sait İsyanı, CHP'ye Takrir- Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemesi eliyle sadece muhalefet partisini kapatma imkânı vermedi aynı zamanda ülkede tek parti dönemini de başlattı. Bundan sonraki dönemde muhalefet geçmişe oranla sönükleşti. Cılızda olsa teşkilatı kalmayan son muhalefet unsurları da İzmir Suikast davası sonucunda siyasi hayatın dışında bırakıldı. Başka bir şekilde söylemek gerekirse ülke dikensiz gül bahçesine dönüştü. Bu atmosferde başta alfabe değişikliği olmak üzere laiklikle ilgili bir dizi reform hayat geçirildi.

2.3. Uysal Muhalefet Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Dünya, 1929 yılında ABD merkezli büyük bir ekonomik bunalıma girdi. Henüz kuruluş sürecini yaşayan cumhuriyet daha kendini toparlamadan bir dünya kriziyle yüz yüze geldi. Bu ise toplumun çok geniş kesimlerinde iktidara dönük bir hoşnutsuzluk doğurdu. Milletlerarası piyasalarda düşen fiyatlar, Türkiye'nin tarıma dayalı ihraç ürünlerinin fiyatlarının da düşmesine sebep oldu. Ülkede Cumhuriyet'in ilanı ile siyasal istikrar sağlansa da ekonomik istikrar istenen düzeye getirilemedi. Ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde basına yansıyan yokluk, yolsuzluk, usulsüzlük vb. söylentiler ülke genelinde iktidara karşı huzursuzluğa sebep oluyordu. Şeyh Sait İsyanı sırasında iki yıllığına çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ülkedeki tüm muhalefet unsurlarını sindirdi. Bu durum yaklaşık beş yıllık süreçte ülkeyi tek başına yöneten iktidar partisinin vatan-

yeminlerindeki "*vallahi*" kelimeleridir. Nihayet 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen değişiklik, laikliği bir anayasa ilkesi haline getirdi. Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18.

daşla bağının kopmasına neden oldu. Şevket Süreyya Aydemir'in de ifade ettiği gibi bu dönemde CHF toplumun geniş kitleleri dışında, dar ve basit bir bürokrat kesimle ancak seçim ve menfaat bağları olan sermaye sahibi taşralı taraftar kadrosundan müteşekkil hale geldi[70].

Bu şartlar altında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, ülke genelinde oluşan sorunların çözümünde iktidarı denetleyecek bir muhalefet partisi kurma arayışına girişti. Şeyh Sait İsyanı sırasında Başvekillik görevinden ayrılan Fethi Bey bu arayıştaki en güvenilir isim olarak ortaya çıktı. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Fethi Bey'e kurulacak partiye her türlü yardımı yapacağı ayrıca iki parti arasında tarafsız davranacağı sözü verildi. Kendisinden de yeni partinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ülkülerine sadık kalması istendi[71].

Sonuçta, 12 Ağustos 1930'da ülkenin yeni muhalif partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kuruldu[72]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, içlerinde Nuri Bey'in (Conker) de bulunduğu önemli isimleri muhalefet partisine katılma noktasında harekete geçirdi. Ayrıca iyi niyetini kanıtlamak için kız kardeşi Makbule Hanım'ın (Atadan) partiye katıldığını da ka-

---

[70] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 380.

[71] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yay. , İstanbul, 2012, s. 264.

[72] Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), dünya ekonomik buhranının yaşandığı atmosferde "*Uysal*" bir muhalefet partisi olarak kuruldu. SCF, kendisinden önce kurulan muhalefet partisinden (TCF) hem kurulma hem de kapanma şekliyle ayrı özellik taşır. Her iki parti de CHF içinden çıkmış olmakla birlikte; TCF, CHF içindeki "*doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması/ayrıştırılması*" ile kurulmuş; SCF ise, "*bazı şartların zorlaması sonucunda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuş, uysal bir muhalefet yaratma girişimi*" özelliği taşır. İsmet Berkan, *Türkiye'de Siyaseti Okuma Kılavuzu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 27-31; Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 79.

muoyuna duyurdu[73]. Buna ek olarak bir grup milletvekili kendi isteği ile iktidar partisinden istifa edip muhalefet partisine katıldı. SCF Genel Merkezi İstanbul'da açılırken, Fethi Bey genel başkanlık, Nuri Bey ise genel sekreterlik görevini üstlendi[74]. Bununla birlikte dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın hem hükümetin faaliyetlerini etkilemek, hem de muhalefeti denetim altında tutmak düşüncesinden hareketle, muhalif partinin yönetimine tanıdığı/güvendiği, ayrıca Başbakan İsmet Bey'in uygulamalarına karşı olduğunu bildiği kişileri getirdiği görüşü dillendirildi[75].

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde 1930 yılı Ağustos ayında kurulan/kurdurulan uysal muhalefet partisinin ortaya çıkış nedenlerini iç ve dış olmak üzere ikiye ayırarak açıklamak mümkündür. Bu anlamda Türk İnkılâbının modernleşme çabalarının bir yansıması olarak, ülke yönetiminin de batı tarzı olması, birden fazla siyasal partinin bulunması gerekliliği, 1929 Dünya ekonomik buhranı ayrıca dönemde batıda Türkiye'ye dönük diktatörlük algısının varlığı dış nedenler olarak belirdi. İlk muhalefet partisinin kapatılması sonrasında iktidarın denetimsizliğinin ortaya çıkardığı rahatsızlık muhalefet partisinin kuruluşundaki iç nedenlerin en önemlisi oldu. Ayrıca, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edilebilir/rejim karşıtı olmayan partiye yönlendirmek de muhalif partinin kuruluş nedenleri arasındadır[76].

---

[73] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 622.

[74] Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 62-65.

[75] Samet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 25-45.

[76] Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 66 -90.

SCF, liberal nitelikler taşıyan bir nizamname ve program ile kamuoyunun önüne çıktı. Ekonomik alanda liberalizmi savunan parti, vergilerin indirilmesi, büyük yatırımların (demiryolu vb.) bir neslin üzerine yüklenmemesi, özel girişimin esas tutulması, yabancı sermayenin kabul edilmesi, tekellerin kaldırılması, bürokrasinin azaltılması, seçimlerin tek dereceli olması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, özgürlüklerin sağlanması (fikir, vicdan, çalışma vb.) yönetme organının denetlenmesi, halkın yönetime katılması ve yöneticilerini denetleyebilmesi gibi taleplerde bulunuyordu[77].

Muhalefet partisinin kuruluşu her ne kadar Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Bey ve Fethi Bey arasında gerçekleşen görüşmelerde uysal bir muhalefet partisi olarak tasarlanmış olsa da halka gerçek bir muhalefet partisi gibi gösterildi[78]. Bu durum kısa süre sonra partinin kapanmasına neden olan gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. Geniş halk kitleleri tarafından gerçek bir muhalefet partisi olarak algılanan muhalefet partisi, her toplumsal sınıftan insanın toplandığı bir merkez halini aldı. Öyle ki muhalefet partisinin kuruluşundan sonra, parti yöneticilerini de şaşırtacak bir şekilde ülke genelinde parti teşkilatlarının kurulması kendiliğinden gelişti. Partinin genel merkezine başta İzmir olmak üzere tüm Ege Bölgesi'nden yoğun bir davet talebi iletildi. Bu gelişme üzerine Fethi Bey ve partini önde gelenleri İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir ve ilçelerini de kapsayan bir geziye çıktı. İstanbul'dan başlayan gezinin ilk durağı İzmir oldu. SCF heyetinin bu gezisi askeri ve sivil bürokrasi ile CHF ileri gelenleri tarafından engellenmeye çalışıldı. 4 Eylül günü SCF lideri zamanına göre ciddi bir taraftar

[77] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 470-472.
[78] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. , İstanbul, 2021, s. 307.

kitlesi tarafından coşkuyla karşılandı[79]. Bu gezi Meclis içinde faaliyette bulunabilecek bir uysal muhalefet partisi olarak tasarlanan SCF'nin sadece Mecliste kalacak bir siyasal rakip değil, yakın gelecekte ülke düzeyinde bir siyasal güç ve iktidar alternatifi olacağını ortaya çıkardı. SCF muhalefetinin halkta karşılık bulması partinin iktidara yönelik eleştirilerinde artışa sebep oldu. Bu noktada muhalefetin eleştirileri özellikle ekonomik konularda ve parti programı doğrultusunda kendisini gösterirken, vergilerin ağırlığından, yolsuzluklardan, demir yolu politikasının yanlışlığından, yabancı sermayenin ülkeye gelmesi noktasında gerekli önlemlerin alınmasından bahsetti[80].

İktidar muhalefet partisine gösterilen ilgiden memnun olmadı. İzmir mitingi ve sonrasında yaşananlar iki parti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı. Bu ortamda telaşa kapılan CHF önde gelenleri, Cumhurbaşkanlığı göreviyle birlikte CHP Genel Başkanlığı görevini de eş zamanlı olarak sürdüren Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan partinin lideri olduğunu ve başı olarak kalacağını açık şekilde bildirmesini istediler[81]. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa bu isteği yerine getirdi. İsteğin yerine getirilmesi SCF kurulurken, Cumhurbaşkanının iki parti arasında sadece hakem rolü oynayacağına ilişkin beyanı ile çelişiyordu.

CHF ileri gelenlerinin bu tavır değişikliğinde muhalefet partisinin, Ekim 1930'da yapılan yerel seçimlere katılması ve görece başarılı olmasının da etkisi oldu. Muhalefet, 502 belediye başkanlığının söz konusu olduğu yerel seçimde ikisi kent (Samsun, Silifke) olmak üzere toplamda 40 belediye başkanlığı

[79] Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay. , İstanbul, 2006, s. 93-104.
[80] Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 51.
[81] Pınar Aydoğan, *Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu: Yunus Nadi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s. 387-388.

kazandı[82]. SCF, yerel seçimlerde, iktidarı yolsuzluk ve muhalefete baskı yapmakla suçladı. Ayrıca İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında Meclise bir gensoru önergesi verdi. İktidar ise, SCF iddialarını reddederek, muhalefet partisini memleketi anarşiye sürüklemekle suçladı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın desteğinin yitirilmesi Fethi Bey'e partinin kuruluşunu sağlayan zeminin ortadan kalktığını gösterdi. Bunun sonucu olarak Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazı ile partinin feshini açıkladı[83]. Uysal muhalefet denemesi sadece 99 gün yaşayabildi. O günün şartlarında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile çatışarak siyaset yapmak mümkün değildi. Bu nedenle Fethi Bey ya Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine uyacak ya da siyaseti bırakacaktı. O ikinci yolu tercih etti.

Diğer taraftan muhalefet partisinin kendisini feshinden yaklaşık altı hafta sonra, meydana gelen Menemen Olayını (23 Aralık 1930) söz konusu fırkanın faaliyetlerine bağlamak kanaatimizce yanlıştır. Nakşibendi Tarikatına mensup Giritli Mehmet ve çevresindekilerin çıkardığı ve yedek subay Kubilay'ın öldürülmesiyle sonuçlanan bu olay, düpedüz dar çerçeveli bir gericilik olayından başka bir şey değildir.

3. Tek Parti Döneminde Başka Siyasal Yapı Arayışları

SCF adıyla bir muhalefet partisinin kurulacağının ortaya çıkması 1930'un yazında siyasi ortamı hareketlendirdi. Söz konusu hareketlilik ortamında ülkenin farklı noktalarında parti kurma girişimleri görüldü. Parti kurma girişimlerini hükümet tarafından kuruluşuna izin verilenler ve kuruluşuna izin verilmeyenler şeklinde ikiye ayırarak incelememiz mümkündür.

[82] Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 188-189.
[83] Levent Börklüoğlu, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Dora Basım Yayım, Bursa, 2019, s. 44.

Kuruluşuna izin verilmeyenlerden ilki Mütareke döneminde Dr. Rıza Bey tarafından kurulan Sosyal Demokrat Fırka'nın (SDF)[84] canlandırılması girişimi oldu. Her ne kadar Dr. Rıza Bey, partiyi kurmak için 20 Ağustos 1930'da hükümete başvursa da hükümet tarafından partinin kuruluşuna sol ideolojiye sahip olduğu gerekçe gösterilerek izin verilmedi[85]. İkincisi Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi (TCAÇP) adıyla 29 Eylül 1930'da Edirne'de kurulma girişimi oldu. Parti tüzüğünün ilk maddesinde "*müstakil*" olacağının vurgulanması anlamlıdır. Ancak partiye de hükümet tarafından sol eğilimi gerekçe gösterilerek kuruluş izin verilmedi[86]. Üçüncüsü Arif Bey (Oruç) tarafından 1931 yazında İstanbul'da Lâik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası (LCİÇF) adıyla sol eğilimli bir parti kurma girişimi oldu. Oruç, partinin programını Yarın gazetesinde yayınlandı. Bununla birlikte hükümet söz konusu partinin kuruluşuna diğerlerinde olduğu gibi izin vermedi ayrıca 19 Ağustos 1931'de Yarın gazetesini de kapattı.

Diğer taraftan yukarıdaki partilerin kapatıldığı süreçte sadece bir partinin kuruluşuna izin verildi. Ancak SCF denemesinin başarısızlığı sonrasında bu partide hükümet tarafından kapatıldı. Kurulmasına izin verilen parti Ahali Cumhuriyet Fır-

[84] Mütareke döneminde 23 Aralık 1918'de İstanbul'da kuruldu. Kurucuları arasında Dr. Hasan Rıza, Yorgaki Efendi, Dr. Lebip Bey, Cemal Efendi, Salim Bey, Mehmet Esat Bey, Muallim Osman Nuri Bey, Muallim Abdullah Bey, Cemil Elsebuki Bey, Hamdi Bey, İbrahim Bey, Kaptan Seyit Ali Efendi, Cemil Arif (Alpay), Tahsin ve Habip Beyler bulunuyordu. 1919 seçimlerine katılmayan fırka, 1920 yılında sahneden silindi. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi, 1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 237-241.

[85] Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 110.

[86] M. Kaan Kaynar (Der.), *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 16.

kası (ACF) oldu[87]. Adana'da kurulan parti dönemde TBMM dışında kurulan ilk muhalefet partisi olma özelliği taşır. Partinin kurucusu Abdülkadir Kemali Bey (Öğütçü) birinci mecliste Kastamonu milletvekili olarak yer aldı. Diğer kurucular; Ali Vehbi, Bekir Sıtkı, Mustafa Ziya, Çitçi Hasan, İhtiyat Zabiti Ali Beyler idi. Partiye göre kendisi gerçek muhalefet partisi olup, CHF ve SCF birbirlerinden farkı olmayan partiler idi. Ahali adıyla bir de yayın organına sahip olan parti, programını bu yayın organı eliyle kamuoyuna duyurdu[88]. Siyasi ömrü yaklaşık üç ay olan parti, ancak birkaç güney ilinde teşkilatlanabildi. 1930 belediye seçimlerine giren parti söz konusu seçimlerde hiçbir varlık gösteremedi. Başından itibaren özellikle iktidar yanlısı basın tarafından kendisine olumsuz yaklaşılan parti, 21 Aralık 1930'da hükümet kararıyla kapatılırken, partinin yayın organı olan Ahali gazetesi de yasaklandı. Kendisinden bir daha parti kurmayacağına dönük senet alınan Abdülkadir Kemali Bey tutuklanacağından korkarak Suriye'ye kaçtı ve buradan ancak İnönü döneminde çıkan afla (1939) ülkeye dönebildi[89].

Sonuç

Osmanlı toplumu siyasi parti olgusuyla İkinci Meşrutiyet döneminde tanıştı. Bu dönemin temel aktörü İttihat ve Terakki Partisi oldu. Devleti çöküşten kurtarmayı ayrıca devlet ve top-

[87] Ahali Cumhuriyet Fırkası, Abdülkadir Kemali Bey'in 1924 yılında Müdafaa-i Umumiye Fırkası adıyla kurmak isteyip de olumsuz koşullar nedeniyle kuramadığı partinin 1930 yılındaki hali idi. Ahmet Demirel, *Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 203-210.

[88] Parti programının en dikkat çekici maddeleri; ordunun kendi erzakının kendisi tarafından temin edileceği, demiryolu dâhil tüm inşaatların durdurulacağı, telif eserlerin yasaklanıp hep tercüme yapılacağı, iptidai mekteplerin leyli olacağı, âdem-i merkeziyet ilkesinin uygulanacağı vb. idi. Mete Tunçay, *a.g.e*, s. 274.

[89] F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 75; M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12.

lum hayatını modernleştirmeyi kendine temel ilke edinen parti Birinci Dünya Savaşı sonrasında tarihe karıştı. İttihat ve Terakki liderliğinin (Enver, Cemal ve Talat Paşalar) ülkeyi terk etmelerinin ardından başlayan işgaller ülkede yeni bir dönemin habercisi oldu. İlk olarak işgal bölgelerinde şekillenen yerel direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın Türk İstiklal Harbini milliyetçi bir ruhla başlatmasına neden oldu. Öncelikli hedefi vatanın kurtarılması olarak belirleyen Mustafa Kemal Paşa stratejisini, bütün yerel direniş hareketlerini TBMM çatısı altında toplama ve sonrasında işgal kuvvetlerine karşı düzenli ordu mücadelesi verme şeklinde belirledi.

TBMM, bünyesinde farklı görüşleri barındıran görece özgürlükçü ve demokratik bir meclis oldu. Bununla birlikte, önceliğini ülkenin işgalden kurtarılması olarak belirleyen mecliste süreç içinde benzer görüşleri paylaşan milletvekillerinin, fırka, grup, zümre vb. çeşitli ad ve unvanlar altında bir araya geldikleri görüldü. İkinci Grup, devlet ve hükümet işlerinin Meclis denetiminden çıkarak tek elden yürütülmeğe doğru gittiği ya da Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörleştiği kaygısını taşırken, Mutafa Kemal Paşa ise, İkinci Grubun, hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre yapılmasına engel olmak amacıyla kurulduğunu dile getirdi.

Türk İstiklal Harbi yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve çevresi için temel mesele iktidar olma meselesi oldu. Bu noktada gayet pragmatist hareket eden Mustafa Kemal Paşa Sovyetler Birliği'nin yardımını sağlayabilmek adına ülkede sol grupların faaliyetine geçici bir süre göz yumdu. Ülkenin işgalden kurtarılmasından sonra bu gruplarla birlikte İslamcı ve ayrılıkçı Kürt hareketler de bastırıldı. Batılı emperyalist devletlere karşı zaferin kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk devlet ve toplum hayatının muasır medeniyet seviyesine yükselmesi için

gerekli gördüğü siyasi, sosyal ve hukuk alanlarındaki reformları hızlı bir şekilde hayata geçirmeye başladı.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) söz konusu reformların hayata geçirilmesi noktasında bir araç işlevi gördü. 1924 yılının sonbaharında CHP kendi içinden muhalefet partisini ortaya çıkardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla ortaya çıkan muhalefet daha çok kişisel kırgınlıklar üzerine şekillenmekle birlikte süreçte iktidar partisini dolayısıyla da hükümeti denetlemeyi kendine amaç edindi. Ancak ortaya çıktığı iç-dış atmosfer ve lider kadrosunun gerçeklerden kopuk idealist yaklaşımı partinin ömrünü kısalttı. Yaklaşık yedi ayın sonunda muhalefet partisi mahkeme kararıyla kapatılırken, bütün muhalefet odakları da Takrir-i Sükûn Kanunu ile sindirildi.

İkinci Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde yaşananlardan çıkardığı dersle Atatürk devletin kuruluş sürecinde muhalefetin olmadığı (İslamcı, Solcu, Turancı vb.) bir atmosferi Takrir-i Sükûn Kanunu ile ortaya çıkardı. Başka bir şekilde söylemek gerekirse devlet ve toplum hayatının Batılı ölçülere taşımayı amaç edinen reformlar söz konusu kanunun sağladığı zeminde hayata geçirildi.

Bununla birlikte hükümetin ve CHP'nin denetlenememe sorunu, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının ülkeye olan olumsuz etkileri vb. etmenler 1930'un yaz aylarında Mustafa Kemal Paşa'yı uysal bir muhalefet arayışına itti. Sonuçta Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla kurulan partiden iktidar adayı olması değil muhalefet etmesi beklendi. Ancak kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden partiye dönük oluşan ilgi ayrıca parti liderliğinin iktidar olunacağı duygusuna kapılması bu denemenin de kısa ömrünü kısalttı. SCF denemesinin üç ay gibi bir sürede başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra CHP, 1945 yılı yazına kadar ülkeyi tek başına yönetti.

KAYNAKÇA

AÇIKKAYA, Savaş, *Solun Türk Devrimiyle İmtihanı*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

AĞAOĞLU, Samet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010.

AKALIN, Cüneyt, *Halifelik Neden Kaldırıldı?* , Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.

AKYOL, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

ATAAY, Faruk, *Türk Demokrasi Tarihi (1789'dan Günümüze)*, Nika Yayınevi, Ankara, 2019.

ATATÜRK, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: 17, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYDIN, Nurdan - Ergün, Elif, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5 (Yaz), 2019.

AYDOĞAN, Pınar, *Kemalizmin Muhafazakâr Yorumu: Yunus Nadi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

BAL, M. Akif, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 130, Sayı: 256 (Ocak-Şubat), 2022.

BALCI, Ali, *Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

BAŞBUĞ, İlker, *Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1961) Güç Odaklarının Mücadelesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.

BERKAN, İsmet, *Türkiye'de Siyaseti Okuma Kılavuzu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

BEZCİ, Bünyamin, "Cumhuriyet Halk Partisi", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Doç. Dr. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

BİLA, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

BÖRKLÜOĞLU, Levent, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Dora Basım Yayım, Bursa, 2019.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

ÇEVİK, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923***)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 1979.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

----------, *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013.

----------, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

----------, *Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014.

EKİNCİ, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

ERASLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.

ERTAN, T. Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1994.

FEDAYİ, Cemal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sol Siyaset (1908-2016)*, Kadim Yayınları, Ankara, 2020.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2004.

HALE, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

HEPER, Metin, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

İĞDEMİR, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.

İPEKÇİ, ABDİ, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

KAHRAMAN, H. Bülent, *Türk Siyasetini Analizi 1920-1960*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012.

KARATAŞ, İsrafil, "Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile Koalisyon Hükümeti Kurma Girişimi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 16, Sayı 32 (Güz), 2020.

KARATAŞ, Murat, "Tek Parti Döneminde Halk Eğitiminin Bir Aracı Olarak Halkevleri", *Tarih Toplum ve İnanç*, Ed. Dr. Kazım Kartal - Dr. Fehminaz Çabuk, İksad Yayınevi, Ankara, 2020.

----------, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı Arifesinde İç Siyasette Birlik Oluşturma Çabası Üzerine Bir Değerlendirme", *5. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi 17 Ağustos 20021/Ankara-Türkiye (Bildiri Kitabı)*, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.

----------, "Tek Parti Döneminde Köyü Dönüştürme Çabasının Bir Aracı Olarak Köy Enstitüleri ve Pazar Ören Köy Enstitüsü", *Fenerbahçe Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimlerde Covid 19 Çalışmaları Kongresi 30 Eylül 2021 İstanbul - Türkiye (Tam Metin Kitabı)*, Ed. Nihan Akıncılar Köseoğlu - Kaldygul Adilbekova, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.

----------, "Tek Parti Döneminde Türkçülük Düşüncesinin Son Baharı: 1944 Irkçılık – Turancılık Davası", *4. Uluslararası Piri Reis Dil, Tarih, Coğrafya Kongresi 10-12 Ekim 2021 Anka-*

ra/Türkiye (Bildiri Kitabı), Ed. Prof. Dr. Alenka Pavko-Cuden - Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Türkmenoğlu, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.

KARPAT, H. Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Yay. Haz. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

----------, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KAYNAR, M. Kaan (Der.), *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

KOÇAK, Cemil, "Siyasi Tarih (1923-1950), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

MANGO, Andrew, *Atatürk*, Türkçesi: Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

MAZICI, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984.

NİŞANYAN, Sevan, *Yanlış Cumhuriyet Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORAL, Mustafa, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016.

ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZ, Eyüp, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

ÖZBUDUN, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk – İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2017.

ÖZLÜ, H. (2012). "İstiklal Savaşı'nda Doğu Trakya'da Teşkilatlanma Süreci, Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 6 (Mart).

SAYILGAN, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1972.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaası, İstanbul, 1963.

SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yay. , İstanbul, 1984.

TANÖR, Bülent, *Yerel Kongre İktidarları*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

TOPRAK, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.

TOSUN, Tanju, *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

TÖKİN, F. Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi, 1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

TURAN, Şerafettin, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul, 2000.

UGAN, Ahmet Ali– Solak Yeter, "1808'den Çok Partili Hayata Demokratik Süreç", *Türkiye'de Demokrasi Süreç Yapı Tartışmalar*, Ed. İsmail Dursunoğlu, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 11-33.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ÜSTE, Bahar, *Türkiye'de Siyaset*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016.

YALÇIN, E. Semih, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitapevi, Ankara, 2006.

YANARDAĞ, Merdan, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.

YERASİMOS, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin C. Schick-E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.

YUSUFOĞLU, Kahraman, *Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, Yılmaz Basım Yayın, İstanbul, 2011.

YÜCEL, M. Serhan, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

ZÜRCHER, E. Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

----------, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.